

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Kvinnornas plats i den nationella diskursen i Sverige under 1900-talets första hälft

Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Diss, Studia Historica Lundensia, 6, Lund 2002. 300 s.

Charlotte Tornbjers avhandling *Den nationella modern* behandlar i sex relativt självständiga undersökningar olika aspekter av kvinnornas plats i den nationella diskursen i Sverige under 1900-talets tre första decennier.

Delundersökningarna ger var och en ny, intressant kunskap, främst vad gäller synen på kvinnor samt kvinnors handlingsutrymme i Sverige vid den här tiden. Författaren analyserar främst symboler och normer och avhandlingen är skarpsinnig och insiktsfull. Tornbjer drar slutsatsen att diskursen om Sverige främst definierade kvinnlighet som moderskap och kvinnans roll i nationsbygget som moderns, till skillnad från föreställningarna om männens roll i nationen som inte alls i samma utsträckning knöts till faderskapet eller faderligheten (s 247).

Tornbjer motiverar väl valet av ämne med att "[g]enuskodning av nationella gemenskaper är ingen harmlös företeelse utan styr vårt tänkande om kvinnors och mäns plats i samhället" (s 14).

Inledningsvis säger sig dock Tornbjer vilja snäva in undersökningen till att främst gälla "föreställningar om nationellt moderskap i olika sammanhang" (s 13). På basis av tidigare forskning utgår nämligen Tornbjer från att det är via moderskapet som kvinnorna blir en del av diskursen om nationen. Delundersökningarna visar dock på en mycket mer sammansatt bild och kretsar också kring vidare ämnen än moderskapet i den nationella diskursen.

Som metod har Tornbjer valt att göra en diskursanalys, det vill säga en kvalitativ text- och bildanalys, i syfte att blottlägga "de kulturella begränsningar som finns i våra liv i form av sega strukturer för tanke och tal" (s 22). Det centrala i en diskursanalys är, som Tornbjer skriver, att hitta för corpus betydelsefulla begrepp, dess tankestruktur. Det handlar inte om att gå bakom texterna för att hitta en annan verklighet, en händelse eller författarens verkliga motiv. Vitsen med att kalla denna typ av kvalitativ analys för diskursanalys istället för till exempel ideologianalys eller argumentationsanalys är, som Tornbjer framhåller, att begreppet diskurs innefattar mer. Med begreppet ideologi avser vi sammanhängande, konsekventa idéer medan vi med begreppet diskurs kan sammanfatta motstridiga idéer som rör sig inom samma ämnesområde. Att Tornbjer mönstrat ut analysen

av motiven bakom upphovsmannens eller upphovskvinnans skäl till att producera en text eller en bild, till förmån för analysen av dokumentet som sådant, innebär inte att hon tror att föreställningarna hon studerar svävar fritt i idéernas universum utan hon understryker att de är kopplade till olika grupper, olika personer och olika sammanhang. Därför är också källmaterialet avsiktligt valt så att det speglar olika grupper och olika kontexter. Mycket av källmaterialet är producerat av kvinnor, under en period då kvinnors politiska medborgarskap, yrkesarbete och ekonomiska självständighet inte var självklarheter. Därför, understryker Tornbjer, är det viktigt att anlägga ett genusperspektiv på materialet, det vill säga förstå materialet i den kontext av ojämlikhet och utestängning som kvinnorna var föremål för. Kvinnorna var i underläge i förhållande till männen och detta fick konsekvenser för hur och när de formulerade sig diskursivt.

Den första undersökningen behandlar Moder Svea i skämtpressen under de heta försvarsdiskussionerna 1912–1914. Det är dock svårt att bli riktigt klok på vad skämtteckningarna om Moder Svea säger om föreställningarna om relationen mellan nation och moderskap. I teckningarna är Svea inte bara mor utan minst lika ofta gudinna, sköldmö, vestal eller politikernas lilla fästmö. Tornbjer skriver: (s 83) "Svea som uttryck för ett nationellt moderskap kan således inte tolkas på ett sätt [...] Ofta är det svårt att se vad som åsyftas, och kanske är det denna tvetydighet som gör Svea så användbar." I den mån skämtteckningarna med Moder Svea refererar till Svea som mor går det dock att göra analysen att det moderskap som symbolen Svea står för är ett moderskap som ses som grunden för nationens bestånd, det eviga, kontinuiteten. Svea som mor är också normativ. Av teckningarna framgår det att en god mor först och främst skall sörja för sina barn och behandla dem alla rättvist.

Moder Svea-undersökningen övertygar dock inte helt om att det främst är via moderskapet som kvinnorna inlemmas i den nationella diskursen. Kanske hade svaret blivit ett annat om studien fokuserat på Moder Svea under en tidigare period och/eller på annat material än skämtteckningar. Det finns dock anledning att misstänka att Moder Svea inte var en så särskilt flitigt använd symbol. Tornbjers studie visar däremot hur skämtteckningarna refererar till många olika normer för kvinnlighet och många olika kvinnoroller för att ge relief åt det de vill säga om den svenska politiken. Teckningarna visar till exempel tydligt det förhållande som Joan Wallach Scott framhållit i sin klassiska artikel *Gender. A Useful Category for Historical Analysis*, nämligen att kvinnor och kön används diskursivt, som metaforer för maktförhållanden. I skämtteckningarna används referenser till kvinnornas underordning och männens makt för att tala om förhållanden som inte direkt har med könen att göra.

I studien av Mors dag har Tornbjer utgått från att Morsdagsfirandet bär på ett antal föreställningar om relationen mellan nationen och moderskapet då själva idén bakom firandet var att hela landet skulle ställa till med fest för mödrarna på

samma dag. Den undersökta perioden går från lanseringen av Mors dag 1919 fram till och med mitten av 1900-talet. Hos den konservativa sedlighetsförespråkaren Cecilia Bååth-Holmberg, som efter amerikanskt och brittiskt mönster lanserade Morsdag i Sverige, ser Tornbjer klara kopplingar mellan nationalism och moderskap. Bååth-Holmberg skriver 1919 i ett upprop: "Mer än någonsin behöfva vi samlas omkring något gemensamt, något som värmer alla och lyser för alla" (citats s 91). Bååth-Holmbergs och hennes man Teodor Holmbergs texter utgör också en viktig del av det källmaterial Tornbjer grundar denna undersökning på. Modern som hyllas i dessa texter är ständigt närvarande och självupppoffrande. Under Morsdagsfirandets första år är det dessutom vanligt att dra paralleller mellan moderskärleken och Guds kärlek. Moderskärleken ges i dessa sammanhang en religiöst uppfostrande och frälsande funktion. Men även moderskapets samhällsliga betydelse lyfts fram i samband med Morsdagsfirandet. Kvinnorna skulle utöva moderlighet i samhället rent allmänt. Moderskapet ses som en självklar del av kvinnligheten. I texter från den kristna nykterhetsföreningen Vita bandet lyfter Tornbjer fram hur denna samhällsmoderlighet beskrivs som något specifikt svenskt, resultatet av de svenska kvinnornas större frihet och speciella styrka. Detta nationella tänkesätt kopplas till ett rastänkande; de svenska kvinnorna omnämns som folkmödrar och deras betydelse för rasens fortlevnad framhålls.

Morsdagsfirandet spreds sedan i vida kretsar. Därmed finns det möjlighet att se hur begreppen moderskap och mor fylls med olika innehåll. I vissa kretsar framhölls moderskapets universella karaktär och sades ligga till grund för kvinnors fredliga sinnelag. Kvinnorna beskrevs som livets källa och därmed dess beskyddare. Därför skulle kvinnor arbeta för fred mellan nationerna. Tornbjer avslutar denna studie av Mors dag med att dra slutsatsen att vi här kan se hur och på vilket sätt kvinnor som grupp identifieras symboliskt och normativt. Symboliskt i det att moderligheten lyfts fram som en symbol för kvinnlighet; normativt när kvinnorna görs till den centrala figuren i hemmet. Tornbjers analys av Mors dag är bra och trovärdig men kopplingen mellan denna diskurs om modern och diskursen om nationen är inte, anser jag, så tydlig som Tornbjer vill göra gällande.

Den tredje studien behandlar Sveriges drottningar och prinsessor från drottning Victoria till sessorerna på Haga och deras mamma. Tornbjer driver här tesen att de kvinnliga medlemmarna av kungahuset sågs som landsmödrar och moderliga föredömen. Hon menar att kungafamiljen utgjorde en symbol för nationell gemenskap men också en förebild för hur familjerna i nationen skulle leva. Källmaterialet är här dags- och veckotidningsreportage i samband med kungliga familjetilldragelser, samt minnesalbum över nyligen avlidna drottningar och prinsessor.

Under denna period är det tydligt att kungafamiljen alltmer framställs som en borgerlig familj och kungaäktenskapen som kärleksäktenskap.

Tornbjer drar slutsatsen att på samma sätt som kungarna sågs som landsfäder betraktades drottningarna som landsmödrar, fast i mindre utsträckning. Drott-

ningarnas och prinsessornas landsmoderlighet framställdes främst, i tidigt 1900-tal, i samband med välgörenhetsarbete. Reportagen skildrade dessa kvinnor som goda mödrar som försökte sörja för alla sina barn, det vill säga alla svenskar. Denna typ av landsmoderlighet fick dock senare vika för en där drottningarna och kronprinsessorna blev mönstermödrar. Kronprinsessan Margaretas amning är ett gott exempel. Moderligheten fick alltså utgöra sinnebilden för karaktären hos kvinnorna i kungahuset. Männerna i kungahuset framställs dock sällan som mönsterpappor. De framträdde istället som krigiskt manliga i uniform eller som patriarker för sitt folk.

Tornbjer tillskriver alltså kungafamiljen en symbolisk och normativ roll, i första hand. Det är dock möjligt att se på kungahuset på ett annat sätt; dess fortsatta närvaro i en parlamentarisk demokrati skulle kunna tolkas som en spärr mot eventuella hot mot den rådande ordningen. I en krissituation skulle kungahuset kunna träda fram som en legitim innehavare av den yttersta makten i landet. En sådan syn på kungahusets funktion i det Sverige som Tornbjer studerar är inte ologisk.

Anlägger vi denna syn på kungahuset blir de ingifta prinsessornas viktigaste roll att förse kungahuset med manliga arvingar, utan inavel. Denna instrumentella roll kan förklara mycket av det som i materialet framstår som relativt svårförståeligt, trots Tornbjers försök att tolka reportagen som ett stöd för tesen att drottningarna och prinsessorna sågs som landsmödrar.

I det material Tornbjer valt att använda ser vi naturligtvis inga explicita antydningar om att prinsessornas och drottningarnas främsta roll var att föda manliga tronarvingar. Snarare försöker dessa hyllande och glorifierande reportage att skyla över detta faktum. Reportagen om drottning Victoria försöker till exempel ofta hitta olika logiska förklaringar till hennes ständiga vistelser utomlands. Det verkar som om alla tecken på att hon i och med att hon fött tre söner hade uppfyllt sin del av kontraktet och hade rätt att dra sig tillbaka från Sverige och den svenska kungafamiljen, ansågs genanta. Att se på drottningen på ett sådant sätt skulle ha ifrågasatt bilden av kungafamiljen som en borgerlig familj bland andra och de kungliga äktenskapen som kärleksäktenskap. Detta skulle i sin tur kunnat riskera att ifrågasätta hela monarkin genom att sätta fingret på dess anakronistiska och ickedemokratiska aspekter. Att antyda att kungafamiljen inte var som andra familjer och att de kungliga äktenskapen inte vilade på kärlek utan på viljan att maximera det sociala och materiella kapitalet (tronen) riskerade ju dessutom att peka på att det kunde förhålla sig så i andra borgerliga kretsar.

Visst är det klart och tydligt att större delen av det material som Tornbjer studerar, särskilt minnesalbumen, lyfter fram drottningarnas och prinsessornas vilja att beskydda sitt folk, att visa upp dem som landsmödrar. Lika klart är det att reportagen om kungafamiljen gärna framhåller mödrarna i kungahuset som normativa ideal. Men dessa kvinnor låter sig inte helt lätt inordnas i denna diskurs, diskursen blir inte koherent. De är inte landsmödrar i särskilt stor utsträckning,

till skillnad från kronprinsarna och kungarna som är folkets goda patriarker.

Jag skulle alltså vilja påstå att de tre första delstudierna i Tornbjers avhandling visar på en mycket mer sammansatt koppling mellan Sverige, moderskapet och kvinnornas inlemmande i nationen än den som Tornbjer försöker leda i bevis, vilket inte på något vis förtar dessa studiers värde. Svea framstår som en avdankad symbol för Sverige och hon är inte alls nödvändigtvis mor. Mors dag visar visserligen på att det fanns starka symboler och normer för moderskapet men inte nödvändigtvis på att dessa kopplades till en diskurs om Sverige. Studien av kvinnorna i kungahuset visar visserligen på att moderlighet var ett karaktärsdrag som ofta lyftes fram hos dessa kvinnor men därifrån till att påstå att de främst uppfattades som landsmödrar är ett inte helt självklart steg i analysen. Denna kritik behöver inte betyda att den tes Tornbjer anför inledningsvis, att det är via moderskapet som kvinnorna inlemmas i diskursen om nationen, är felaktig. Det kan vara så att kopplingen moderskap-Sverige sker någon annanstans än på det symboliska planet som Tornbjer studerar, till exempel på det normativa planet i det rashygieniska tänkandet eller på det institutionella planet, till exempel i socialpolitiken som ju främst uppmärksammade mödrarna bland kvinnorna. Men det kan också tänkas att rätten till ett fullvärdigt medborgarskap i nationen Sverige för kvinnornas del inte gick via moderskapet utan via erkännandet av kvinnornas arbete, i hemmen och utanför.

De tre påföljande delstudierna i Tornbjers avhandling, som rör sig mer på just de normativa och institutionella planen, pekar i båda dessa riktningar; vi möter här både den starka modern och den rationella markserviceproducenten. De behandlar alla tre främst försvarsvänliga kvinnors försök att argumentera för sin rätt att få vara med och försvara nationen. I detta sammanhang kommer de ofta att diskutera kvinnors förhållande till nationen och inte minst moderskapet. Källmaterialet utgörs främst av olika texter producerade av de olika kvinnoorganisationerna själva, kompletterat med dags- och veckotidningsklipp och olika, mindre propagandaskrifter framställda till de olika aktionerna för ett starkt försvar.

Den första av dessa studier behandlar de försvarsvänliga kvinnornas agerande under försvarsstriden 1912–1914. Försvarsvänliga kvinnoorganisationer fanns det dock långt tidigare. Dessa hade för det mesta antingen till syfte att ordna sjukvård i fall av krig eller att samla in pengar för ett starkt försvar.¹ I en tillbakablickande analys av den dominerande diskursen i denna typ av föreningar, visar Tornbjer att uppfattningarna om kvinnornas plats i nationen alltid utgick från att kvinnans plats var i hemmet och att hennes viktigaste roll för nationen var att uppfostra sina söner till modiga karlar. De kvinnor som under försvarsstriden engagerade sig för ett utbyggt och upprustat försvar fortsatte denna tradition. De samlade in pengar och hejade på männen på olika sätt. Men deras nationalistiska

1. Se Stina Nicklassons forskning om högerkvinnor och Kjell Östbergs forskning om försvarsvänliga kvinnor.

vurm tog sig inte bara uttryck i att de sydde fanor till Bondetåget, där de inte fick gå med. Många kvinnogrupper engagerade sig för att få rest en kvinnlig staty bland alla de statyer av krigiska män som restes vid den här tiden. Tidningen *Idun* utlyste 1911 en tävling om det lämpligaste kvinnliga statyobjektet. Det vinnande förslaget var en nordisk drottning från 1100-talet som kan sägas symbolisera kvinnan som hustru, hushållerska och moder. Nu kom det inte att bli någon staty av denna Margareta Fridkulla utan en staty av Kristina Gyllenstierna som 1520 ledde försvaret av Stockholm mot den danske kungen Kristian II:s angrepp. Statyn avtäcktes i november 1912 av kungafamiljen på gården till slottet i Stockholm. Där står den fortfarande, en av de få statyer av kvinnor, verkliga eller allegoriska, som tycks finnas i Stockholm. Projektet möjliggjordes tack vare kvinnoföreningars insatser. Tornbjer tolkar valet av Gyllenstierna och resandet av statyn som ett tecken på att det bland de försvarsvänliga kvinnorna också fanns ambitioner att få spela en mer aktiv kvinnoroll än moderns eller sjuksköterskans. Denna försiktiga argumentation för kvinnan som något annat än passiv, när det kom till det handgripliga försvaret av landet, tonades dock ned av de drivande bakom statyn som noga framhöll att Gyllenstierna agerat i sin fallne makes ställning och att hon efter sin insats gick tillbaka till en undanskymd kvinnovardag. Tornbjer skriver övertygande: "Kristina Gyllenstierna hotade inte på något vis den manliga dominansen" (s 179). Tornbjer reflekterar i detta sammanhang på ett skarpsinnigt sätt över varför ingen väckte idén om en staty över drottning Kristina. Hennes svar är att Kristina antagligen var för självständig, "hon inlemdes aldrig i en traditionellt kvinnlig sfär" (s 179). Man skulle också kunna säga att hon aldrig underkastade sig en man i dåtidens patriarkala system.

Den näst sista delstudien behandlar föreställningar om kvinnornas roll i nationen i samband med första världskriget. Frågan om kvinnornas plats i landets försvar gick ofta i debatten under beteckningen kvinnlig värnplikt, ett ämne som börjat diskuteras redan innan första världskriget. Debatten handlade dock inte om kvinnlig värnplikt i betydelsen allmän militärtjänstgöring för kvinnor på samma villkor som för männen. Tornbjer hävdar, och det finns ingen anledning att betvivla hennes utsaga, att tanken att kvinnor skulle bära och använda vapen i princip var otänkbar. I debatten restes inga sådana förslag. De förslag som lagts fram av kvinnliga debattörer och som diskuterats innan kriget avsåg med kvinnlig värnplikt någon form av obligatorisk sjukvårdsutbildning, i fred som i krig. Precis som med den manliga värnplikten framhölls den gemensamhetskänsla över klassgränserna som en sådan utbildningsperiod skulle medföra. Närliggande idéer om vad den kvinnliga värnplikten skulle kunna innebära hade till exempel Ellen Key, som hävdade att det var kvinnornas fosterländska plikt att utbilda sig i barnavård och hälsovård. Filantropi ansågs också kunna ses som en form av kvinnlig värnplikt, liksom husliga plikter och fosterländsk uppfostran i största allmänhet.

När första världskriget bröt ut uppstod olika sammanslutningar av kvinno-

föreningar i syfte att främja kvinnornas integration i den nya samhällssituationen. Dessa föreningar kom att lyfta fram bilden av kvinnan som en stark moder som under männens frånvaro klarar av att sköta inte bara sina vanliga kvinnoysslor utan också att ta över männens sysslor, att hålla ställningarna på hemmafronten. Kvinnoföreningarna såg kvinnornas samhällsinsats i samband med männens mobilisering som ett sätt för kvinnorna att visa att de dög som riktiga medborgare. Tornbjer tolkar utvecklingen som att det symboliska moderskapet under första världskriget tonades ned av kvinnoföreningarna som istället lyfte fram mödrarnas styrka och vikten av det konkreta hemarbete som kvinnorna utförde. Ju längre kriget framskred, desto mer sågs husmodersutbildning som den adekvata kvinnliga värnplikten. Många kvinnoföreningar, utanför de försvarsvänliga kretsarna, höll samtidigt kvar en pacifistisk grundton – kvinnor var tack vare moderligheten till sin natur mer fredliga än män – även om de uppmanade kvinnorna att ställa upp för fosterlandet under kriget. Tornbjer drar därför slutsatsen att oberoende av inställningen till frågan om kvinnornas roll i försvaret av landet, så grundades resonemangen och argumenten alltid på kvinnornas moderskap.

Den sista undersökningen fortsätter studiet av debatterna kring kvinnornas plats i försvaret av Sverige in i mellankrigstiden. I början av 1920-talet var frågan på nytt uppe till debatt. De försvarsvänliga kvinnoföreningarna och kvinnorna på den politiska högerkanten, ofta samma personer, tog ånyo strid mot nedrustning av försvaret. Den analys Tornbjer gör av deras sätt att tänka kring kvinnornas roll i nationen under perioden visar på en kontinuitet i förhållande till föregående period. Nationen definierades som ett hem, alternativt som summan av alla de enskilda hemmen och det var detta/dessa som måste försvaras, inte minst mot hotet från Sovjetunionen. Kvinnorna måste kräva utrustning och vapen så att deras söner och män kunde gå i strid. Det var kvinnornas ansvar att skydda barnen och det gjorde de bäst genom att arbeta för ett starkt försvar.

Som Tornbjer understryker var dock sammankopplingen hem-nation inget unikt för de försvarsaktivistiska kvinnorna, utan den gjordes också av socialdemokratiska kvinnor som polemiserade mot högern och framhöll att högerkvinnorna inte brydde sig om de fattiga hemmen, bara de rika.

År 1924 hände så något nytt i frågan om kvinnorna och försvaret av nationen i och med att föreningen Stockholms landstormskvinnor, föregångaren till Lottorna, bildades. I början handlade det främst om att stödja, ekonomiskt och husmoderligt, det dåvarande Hemvärdet, Landstormen. De tidiga lottorna sade uttryckligen att deras uppgift var att hålla modet uppe hos landstormsmännen. Lottornas aktiviteter beskrevs också som en möjlighet för hela familjer att engagera sig i hemvärdet tillsammans. Tornbjer drar slutsatsen: "Även om kvinnan aktivt borde arbeta för nationens försvar agerade hon inte som individ, utan i sin familjeroll, som maka, moder eller dotter" (s 223). Kvinnornas uppgifter för försvaret knöt an till moderlighet, husmoderlighet och deras stöttande roll. I repor-

tage om lottorna möter oss dock kvinnor sysselsatta med något som mer liknar dagens kvinnliga värnplikt. Och det finns andra tecken på att de kvinnoideal som var i schvång inom rörelsen inte enbart utgick från kvinnans moderlighet. Detta blir allt tydligare under 1930-talet. Det var dock inte ännu tal om att bära vapen.

Opinionen i största allmänhet, liksom många kvinnoföreningar, speglad i dags- och veckotidningsartiklar, bemötte inledningsvis lottorna med ointresse eller med kritik. Detsamma tycks ha varit reaktionen från männen inom försvaret. På lottornas årliga riksmöte 1939 sade en överste: "Kvinnan må smida våra vapen och hålla dem blanka, hon må hålla skölden för oss, men svärdet tillkommer det mannen ensam att föra" (citerad s 228). Attityden gentemot lottorna kom dock att bli alltmer positiv, inte minst från andra kvinnoorganisationers sida.

Mot slutet av 1930-talet ledde krigshotet i världen till ökad försvarsaktivism i största allmänhet. Kvinnors värnplikt, nu förstadd som rationell husmodersutbildning, dök på nytt upp i debatten. En kvinnlig beredskapskommitté bildades 1938 av ett brett spektra av kvinnoorganisationer och de politiska kvinnoförbunden, från högerns till socialdemokraternas, anslöt sig. Avsikten bakom kommittén var bland annat att informera om vad kvinnorna kunde ställa upp med i händelse av krig, att lista och utbilda kvinnor som kunde ta över männens civila arbete och att befrämja kvinnornas deltagande i luftförsvaret.

Tanken att utnyttja civilbefolkningen, inte minst kvinnorna, i spaningen efter fiendeplan, spred sig i många länder på 1930-talet. Luftförsvaret var speciellt lämpligt just för kvinnor då det kunde kopplas till det direkta försvaret av hemmen.

Tornbjers slutsats av analysen av mellankrigstidens kvinnoorganisationers argument för kvinnors plats i nationen, och inte minst i dess försvar, påminner om hennes slutsats om de svenska kvinnorna och första världskriget: När det kom till verklig mobilisering, tonades det mytiska moderskapets betydelse för fäderneslandet ned till förmån för ett mer konkret kvinnoideal kretsande kring den starka kvinnan och de verkliga mödrarna. Gemensamt hade de olika föreställningarna om kvinnorna och försvaret tanken att kvinnorna skulle stötta männen i deras försvar av landet. Men, understryker Tornbjer, kvinnorna lyckades samtidigt vidga ramarna för de uppgifter de ansågs lämpade att utföra för landets försvar.

De tre avslutande delstudierna stödjer alltså mer stringent Tornbjers tes om moderskapet som grunden i resonemanget om kvinnors plats i nationen Sverige. Jag kan dock tycka, om jag skall vara petig, att det snarare är kvinnornas plats i hemmet, i familjen, som ligger till grund för resonemangen. Det kunde vara värt att pröva om inte diskursen lika mycket handlar om systrarna och döttrarna som om mödrarna. När vi studerar samhället med utgångspunkt i könen ojämliga förhållanden får vi inte glömma att positionen som dotter och syster också är en underordnad position och att dessa kvinnor också oftast hänvisats till familjen och hemmet för att via dem få en samhällig status.

I sin slutdiskussion sammanfattar Tornbjer sina analyser i de olika delstudier-

na i termer av olika typer av moderskapsideal hon tycker sig se i källmaterialet. Hon hävdar att olika grupper i olika lägen lyfte fram olika ideal, i syfte att främja sin sak. De sedlighetsivrande, konservativa och religiösa grupper som introducerade Morsdagsfirandet i Sverige satte ett moderskapsideal med religiösa dimensioner i förgrunden. I reportagen om kungafamiljen trädde ett mer patriarkalt modersideal fram. Under 1930-talet och därefter kom dock alltmer ett rationellt moderskapsideal, kopplat till en rationell husmoderlighet, att lyftas fram, en utveckling som Tornbjer ser som ett resultat av den pågående moderniseringen. Reportagen om sessorerna på Haga och deras mamma kan här tjäna som exempel. Landstormskvinnorna som argumenterade för sin plats i försvaret utifrån en rationell husmoderlighet, är ett annat exempel på detta. Gemensamt för dessa ideal och för deras koppling till tänkandet kring nationen är, enligt Tornbjer, att de ser modern som symbol för det eviga, för stabiliteten, modern som den som garanterar släktets, nationens eller kulturens fortbestånd. Tornbjer menar att det var utifrån kvinnornas roll som mödrar i hemmet som de flesta kvinnoorganisationer tycks ha argumenterat för att få spela en aktiv roll i svensk politik, oberoende av vilken politik man menade bäst gynnade nationen Sverige. Tornbjer skriver: "I Sverige var det dock främst husmoderligheten, moderns fostrande roll och hemmet som betonades i föreställningarna om ett nationellt moderskap" (s 264).

Tornbjers avhandling är både läsvärd och läsbar. Författaren har, genom ett omfattande arbete med sällan uppmärksammade källor gett oss ny kunskap om kvinnors förhållande till försvaret, försvarsdebatten och kvinnors deltagande i försvaret; kvinnornas plats i kungahuset; Mors dags normerande diskurs och Moder Sveas undanskymda roll i Sverige under 1900-talets första del. Att Tornbjer inte alltid lyckas att konsekvent belägga att kvinnans plats i den nationella diskursen nästan alltid är moderns, eller att diskursen om modern, främst är en nationell diskurs, är en ren bagatell i sammanhanget. Avhandlingens tes, att det är föreställningar om ett nationellt moderskap som står i centrum för frågan om kvinnornas plats i nationsbygget, står inte i vägen för en mer komplex tolkning av avhandlingens resultat.

*Elisabeth Elgán**

* Fakultetsopponent